

Malu 'a e me'atokoní 'i 'api hili 'a e Saikolone Gabrielle

'Oku 'oatu 'e he lau'itohi fakamatala ko 'ení ha fakamatala kau ki he malu 'a e me'atokoní ma'á e kau konisiumá mo e kakai 'o e fonuá 'a ia kuo uesia kinautolu 'e he ngaahi tāfea mo e mate 'a e 'uhilá tupu meí he Saikolone Gabrielle.

'Oua 'e kai ha me'atokoni kuo pā ki ai 'a e vai tāfea

- 'E lava ke faka'uliki 'a e vai tāfea 'e he 'uli meí he ngaahi falemālōló; ngaahi siemu, vailasi, mo e me'amo'ui fakatupu maumaú; ngaahi kemikale 'uli hangē ko e ngaahi faito'o fana 'inisēkité, ngaahi to'í ukameá (heavy metals), pea mo e ngaahi nāunau meí he loló (petroleum products); pea mo e ngaahi sino'i me'a 'uli hangē ko e sio'atá mo e vevé.
- Koe'uhi ko e me'a ko 'ení, 'oua 'e kai ha fa'ahinga me'atokoni kuo pā ki ai 'a e vai tāfea. 'Oku fiema'u ke li'aki 'a e me'akai kotoa pē kuo uesiá (tukukehe 'a e ngaahi me'atokoni kapá), kau ai ha fa'ahinga me'a 'oku 'i ha hina 'oku mio'i ke fakaava (twisttop) pe tauhi 'i loto 'i ha ngaahi fa'o'anga me'a (containers).
- Ko e ngaahi kapa kuo te'eki ke fakaava pea 'ikai maumaú 'oku fiema'u ia ke fufulu ke mātu'aki ma'a 'aupito 'i ha vai koa ma'a kimu'a pea toki fakaava mo faka'aonga'i. Mātu'aki fakamōmoa kinautolu ke mōmoa lelei kapau 'oku tauhi kinautolu koe'uhí ke 'oua na'a nau 'ume'umea. Li'aki ha ngaahi kapa 'oku fu'u makokokoko, tautautefito 'i he tapá (seams), pe kapau kuo fu'u 'ume'umea 'aupito.
- Kapau kuo 'oatu ha me'atokoni kiate koe, fakapapau'i 'okú ke 'ilo'i 'a e feitu'u 'oku fou mei ai pea 'oku te'eki ai ke pā 'a e me'atokoni na'e foaki atú ki he vai tāfea.

Toe fakapoloka 'o e me'atokoni na'e 'osi poloká

Ko 'ene mo'ui mai pē 'a e 'uhilá, vakai'i 'a e me'atokoni 'i ho'o 'aisi fakapoloká.

- Kapau 'oku asi mai 'oku kei poloka pē 'a e me'atokoní (hangē ko 'ení, kapau 'oku kei pipiki ai ha fanga ki'i kongokonga 'aisi) pea 'oku 'ikai maumau pe ava 'a e pēketí, 'e lava ke ke toe fakapoloka ia.
- Kapau na'e 'osi vaia 'a e me'atokoní, 'oku 'ikai totonu ke ke toe fakapoloka ia.
- 'E lava ke ke kei tauhi pe faka'aonga'i ha me'atokoni kuo 'osi vaia kapau 'oku te'eki ai ke 'asi mai pe nanamu kuo 'osi kovi. Tauhi ia ke mokomoko (hangē ko hono tuku 'i he 'aisi fakamokomokó) kae'oua leva ke ke maau ke kai pe haka/ta'o ia.

Ngaahi mate 'a e 'uhilá: Me'a ke fai ki he me'a tokoni 'i ho'o 'aisi fakamokomokó mo e 'aisi fakapoloká

'I he taimi 'oku mate ai 'a e 'uhilá, ko e me'a 'eni ke fai ke faka'ehi'ehi ai meí ha puke meí he me'atokoni 'oku 'ikai ke malú:

- Tomu'a kai 'a e me'atokoni 'e vavé ni mai ha 'osi hono 'aongá – hangē ko e maá, kakano'i manú, sālataí, mo e ngaahi koloa 'oku ngaahi meí he hu'akaú – koe'uhí he 'oku nau ta'e'aonga vave ange 'i he me'atokoni 'oku 'ikai vave 'a e 'osi 'a honau 'aongá (non-perishable food).
- Lolotonga 'a e mate 'a e 'uhilá, fakasi'isi'i 'a hono fakaava 'o ho'o 'aisi fakamokomokó/fakapoloká ke tokoni ke tauhi ia ke lōloa ange 'a 'ene kei mokomokó. 'Oku totonu ke a'u ki he houa 'e 4 'a e tauhi 'o e tu'unga mokomoko totonu 'o e 'aisi fakamokomoko 'oku 'ikai ke toe fakaavá.
- 'E toe lōloa ange 'a e momoko 'a e ngaahi 'aisi fakapoloká kapau 'oku nau fonu ('aho 'e 2-4) fakatatau ki he taimi 'oku nau fonu vaeua pē aí ('aho 'e 1-2). Ko ia ai, tuku pē 'a e me'atokoni kuo 'osi poloká 'i he 'aisi fakapoloká kapau 'oku malava ia.
- Toki kai fakamuimui 'a ho'o me'atokoni kapa mo 'ikai 'osi vave hono 'aongá 'a ia 'oku tuku 'i he kōpate me'atokoní.

Fua mei ho'o ngoué

- Kapau 'oku 'i ai ha'o tō'anga vesitapolo pe 'akau fua, 'oua na'a kai 'a e vesitapolo pe fua'i'akau na'e meleuku pe viviku 'i he vai tāfea.
- Fakama'a pea to'o 'a e veve mei ho'o ngoué pea afuhi ia 'aki 'a e laimi ki he tō ngoué, kapau 'oku ma'u ia.
- Ko e fua ko ia kuo maumau me'i he 'uhá pē, pea 'oku te'eki ai pā ki ai ha fa'ahinga vai tāfea, 'oku totonu ke nau malu pē ke kai hili hano fufulu.

Tokanga taha ki he haisiní 'i hono teuteu'i mo hono ngaahi 'o e me'atokoní

'E fiema'u ke toe fakakaukau'i lahi ange me'i he tu'unga angamahení 'a hono tauhi 'o e haisiní 'i hono teuteu'i 'o e me'atokoní mo e feime'atokoní ka 'oku kei mahu'inga pē ke tauhi koe mo ho fāmilí ke mou mo'ui lelei.

- Fanofano ma'u pē ho ongo nimá pea, kapau 'e lava, holoholo mātu'u kinaua kimu'a pea toki teuteu'i 'a e me'atokoní – kapau 'oku nounou 'a e vaí, tauhi ha vai 'i ha poulu kuo 'osi 'ai ki ai ha me'a tāmata siemu.
- Fakapapau'i 'oku ma'a 'a e ngaahi me'a ngaahi kai mo e ngaahi fukahi me'a teuteu'i'anga me'atokoní kotoa pē 'i peito 'i he taimi kimu'a mo e hili 'o honau faka'aonga'i.
- Haka/Ta'o ke mātu'aki moho 'aupito 'a e me'atokoní.

Founga ke tauhi ke malu mo ma'a ai 'a ho'o vai

Vakai'i pe 'oku 'i ai ha ngaahi fanongonongo ke fakalili 'a e vai 'i homou feitu'ú. 'E fiema'u ha vai ma'a ki he feime'atokoní, fufulu peletí, mo fanofano'aki ho ongo nimá.

Kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha'o vai paipa malu:

- Te ke lava 'o faka'aonga'i 'a e vai mei ha tangikē vai mafana, me'i ha tangikē vai 'o e toiletí – kaekehe pē 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a fakama'a kemikale 'i ai – pe ngaahi hina vai.
- Haka pe fakama'a 'a e vaí kimu'a pea toki faka'aonga'i ia ki he teuteu'i 'o e me'atokoní ke faka'ehi'ehi mei hono fakamafola 'o e vailasí mo e siemú ki ha ngaahi me'atokoní. Toe haka 'a e vaí kapau 'oku 'ikai faka'aonga'i ia 'i loto 'i he houa 'e 24.
- Kapau 'oku 'ikai ke ke lava 'o haka 'a e vaí, faka'aonga'i ha ngaahi fo'i'akau fakama'a vai pe bleach ke fakapapau'i 'oku malu 'a e vaí. Tānaki atu ha tulutaa'i bleach 'e 5 ki he lita vai 'e taha kotoa pē (pe vaeua'i sēpuni tī ki he lita 'e 10) pea tuku ai 'i ha miniti 'e 30. 'Oua 'e faka'aonga'i 'a e bleach kuo tānaki atu ki ai ha me'a fakanamu lelei pe kaloni, ngaahi kemikale pe ngaahi hu'i fakalahi kehe – 'e lava ke puke ai 'a e kakaí.

Laku 'o e me'atokoní

Kapau 'okú ke veiveiua, laku leva ia. 'E lava ke 'ikai ke malu ke kai 'a e me'atokoní kotoa pē 'oku vave 'a e 'osi 'a hono 'aonga kapau 'e a'u ki he tu'unga māfana 'o e 'eá 'e lava ke tupu ai ha siemu fakatu'utāmaki pea tupu me'i ai ha konā me'i he me'atokoní (food poisoning).

- 'Oku nanamu pe hā kehe nai 'a e me'atokoní me'i ho'o 'aisi fakamokomokó, 'aisi fakapoloká pe kōpate tuku'anga me'atokoní? Kuo liliu nai 'a e lanú pea 'oku aape nai hono kakano? Kapau ko ia, 'oku ngalingali 'oku 'ikai ke malu ia pea 'oku totonu ke laku ki he pini vevé.
- Laku 'a e me'atokoní kotoa pē (tukukehe pē 'a e me'atokoní kapá) mo e vai inu kuo 'osi uesia 'e he vai tāfea, kau ai 'a e ngaahi me'a 'i he ngaahi hina 'oku mio'i hono tāpuní ke fakaavá pe tauhi 'i ha ngaahi fa'o'anga me'a (containers).
- Fa'o 'a e keikeinangá 'i ha ngaahi milemila veve ke ta'ofi ai hano tohoaki'i māi 'a e fanga kumā lalahí, kumā iikí, pea mo e langó.

Fāngota mei tahí

- Faka'ehi'ehi mei hono fāngota'i 'o e me'amo'ui mei tahí 'i he hili ha ngaahi matangí lalahi 'oku hoko koe'uhí ko e lahi ange 'a e ala fakatu'utāmaki 'o hanau faka'uliki me'i he fakatafenga vai 'ulí pe hake 'a e ngaahi fakatafenga 'ulí me'i he ngaahi falemāloó.
- 'Oua na'a tufi ha fa'ahinga ika pe fāngota kuo hake 'uta 'i he ngaahi matātahí, tatau ai pē pe 'oku nau 'asi kei fo'ou, he 'e lava ke 'i loto ai ha siemu fakatu'utāmaki.

Ki ha fakamatata lahi ange

www.mpi.govt.nz/funding-rural-support/adverse-events/food-safety-in-natural-disasters-and-emergencies/

Ko e malu 'a e me'atokoní ko ha sitepu pē ia 'e taha 'i hono tauhi 'o e nofo malú 'i he lolotonga mo e hili ha hoko 'a ha me'a fakatu'upakē. 'Oku 'i ai 'a e fakamatata lahi ange 'a e va'a ngāue Civil Defence ki he me'a ke fai. Vakai ki he www.civildefence.govt.nz/